



S.J.D. Cohen, The Beginnings of Jewishness: Boundaries Varieties, Uncertainties

Review by: יהושע שוורץ

Zion / ציון, Vol. ס"ה, חוברת ג (תש"ס), pp. 379-383

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041305>

Accessed: 28/11/2011 08:08

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.



Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

Shaye J.D. Cohen, *The Beginnings of Jewishness: Boundaries, Varieties, Uncertainties*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles 1999, xv+426 pp.

שעיה כהן פרסם מאמרים רבים על הבטים שונים של 'זהות יהודית' בעת העתיקה. בספר שלפנינו כונסו כמה מהם יחדיו, קצתם כפי שהופיעו בעבר וקצתם בצורה מעובדת, הכוללת גם תגובות לאלה שלא הסכימו אתו. לספר נוספו כמה פרקים שטרם ראו אור. כך יכול הקורא לעמוד לראשונה בצורה מסודרת על גישתו המלאה של כהן בתחום קשה ומסובך זה, המעורר הדים גם בתקופה המודרנית.¹ כבר בתחילת הספר (עמ' 2) מבחיר כהן, שאי אפשר לעסוק בשאלת הזהות היהודית רק מנקודת מבט אחת, דהיינו מהצד היהודי, שהרי אם יש 'אנחנו' יש גם 'הם' (And whenever there is an 'us' there is also a 'them'). המטרה של כהן היא להבין מה בדיוק הופך יהודי ליהודי ושאנו יהודי ללא יהודי (what is it that makes us us and them them). התשובות לשאלה זו מובילות אותו למטרה השנייה של הספר: להבין אם לא יהודי יכול להפוך ליהודי ('can one of 'them' (become one of 'us'²).

הספר מחולק לשלושה חלקים. בחלק הראשון (פרקים א–ג) דן כהן בשאלת 'מיהו יהודי' בעת העתיקה. לדעתו, הזהות היהודית עדיין לא היתה חד-משמעית וברורה, מכמה סיבות. ראשית כל, אפילו משמעות המונח 'יהודי' או Ioudaios ביוונית לא היתה ברורה, ואפשר ששני המונחים התייחסו גם לתושב 'יהודה'. שנית, לא היו כלים אובייקטיביים וחד משמעיים כדי לקבוע 'יהדות' או להגדיר מיהו יהודי, ולאמיתו של דבר את הזהות היהודית ואת ההשתייכות לעם ישראל קבעו באופן סובייקטיבי 'היהודי' בעצמו, חבריו 'היהודים', השלטונות, וגם אלה שלא השתייכו לעם ישראל.³

1 ראו: כהן, עמ' 346: 'The uncertainty of Jewishness in antiquity curiously prefigures the uncertainty of Jewishness in modern times'

2 ראו: כהן, עמ' 5–10. בדברים אלה כהן תלוי בחוקרים כמו פרדריק ברט (F. Barth [ed.], *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, Bergen 1969 A.D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge 1981; idem, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford 1986 [repr. 1995] E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca 1983). גישתו הכוללת של כהן אינה רחוקה מזו של סשה שטרן, אף ששטרן מתמקד בספרות חז"ל. ראו: S. Stern, *Jewish Identity in Early Rabbinic Writings*, Leiden 1994, p. XIV: 'The experience of being Jewish pervades indeed the plenum of lived experience. in all its physical, social, and cultural dimensions. A study of Jewish identity (or of 'Jewishness') entails, therefore, establishing what constitutes the general experience of being Jewish, or "what it is like to be a Jew"'

3 ראו דבריו החשובים של שלום בארון לגבי הגדרות שונות של זהות יהודית: 'Who Is a Jew', S.W. Baron, *History and Jewish Historians*, compiled with a Foreword by A. Hertzberg

בפרק הראשון, 'האם היה הורדוס יהודי?' (עמ' 13-24), שהוא מחקר חדש, עומד כהן על המורכבות של הנושא. המונח Ioudaios יכול להיות בעל משמעות פוליטית, אתנית-גיאוגרפית ואף דתית. יהדות קשורה גם ללידה וגם לתרבות. הגדרת 'גויור' אינה פשוטה (האם האדומים באמת התגיירו?), וכמעט כל אחד היה יכול להעלות טענות ככל העולה על רוחו בעניין ייחוסין וגנאלוגיה מבלי שתהיה דרך להפריך את טענותיו. בפרקים הבאים כהן חוזר ודן בצורה מעמיקה בכל הנושאים האלה. בפרק השני (עמ' 25-68) כהן בודק אם היו דרכים חיצוניות להכיר מיהו יהודי, דהיינו אם היו 'בגדים יהודיים', 'תספורות יהודיות' או 'לשונות יהודיות', ומשיב על כך בדרך כלל בשלילה. אצל היהודים בלט כנראה הפולחן, אבל גם תחום זה אינו מספיק כדי להסביר את ה'Ioudaismos' שלהם.⁴ בפרק השלישי כהן דן במשמעות של המונח Ioudaios (עמ' 69-106). כהן קושר אותו במקורו, כפי שהזכרנו, לתושב יהודה (Judaean), וטוען שרק בהמשך הוא החל ללמד על השתייכות דתית או תרבותית במשמעות המודרנית יותר של יהודי.

משלושת הפרקים האלה עולה המסקנה, שלא היה גבול ברור בין יהודי לגוי, ואם כך, אפשר גם לחצות את הגבול. זהו הנושא של החלק השני של הספר (פרקים ד-י): 'חציית הגבול: להפוך ליהודי' (The Boundary Crossed: Becoming a Jew). בפרק הרביעי (עמ' 109-139) כהן מראה, שבהשפעת העולם ההלניסטי פתחו המלכים החשמונאים את השערים של 'המדינה היהודאית' גם בפני מי שלא היו 'יהודאים'. התפתחויות בעולם הדתי-היהודי באותו הזמן אפשרו לגויים שהחלו להאמין באל היהודי להתקבל כיהודים. בפרק החמישי (עמ' 140-174) כהן דן בשבע הדרכים שבהן גוי יכול לחצות את הגבול: בקצתן חציית הגבול משקפת רק הזדהות עם עם ישראל ובקצתן הופך הגוי ליהודי. בפרק השישי (עמ' 175-197) כהן בוחן את הפועל היווני ioudaizein, 'לחיות כיהודי', ועומד על משמעות ההתנהגות הזאת, במיוחד בחברה הנוצרית. מתברר שקשה מאוד לדייק במשמעות המונח, אבל ברור שאין צורך לפרשו רק במשמעות דתית או בהוראה המעידה על תמיכה דתית. הפרק האחרון בחלק זה, הפרק השביעי (עמ' 198-238), עוסק בטקס הגיור בספרות חז"ל ובמשמעות החברתית-הדתית של הטקס. גישת חז"ל, שקבעה כללים ברורים לגיור, יצרה שינוי קיצוני מהמציאות החברתית-הדתית של המאות הקדומות, שבהן כנראה לא נתקיימו כללים כאלה.

לאמיתו של דבר, חז"ל אולי התירו לגוי להתגייר ולהפוך יהודי, אבל באותה מידה הם גם ניסו למנוע כל מגע – ובמיוחד מגע מיני – בין יהודים ובין אלה שהעדיפו לא לחצות את הגבול. בנושא זה עוסק החלק השלישי של הספר (פרקים ח-י): 'הפרת האיסור: נישואין בין מינים נבדלים'. בפרק השמיני (עמ' 241-262) כהן סוקר את תולדות האיסור על נישואי תערובת. בפרק הבא (עמ' 263-307) הוא בוחן מהו מעמד הוולד שנולד כתוצאה מהפרה של איסור זה. ההלכה קובעת, כמובן, שמעמד הילד תלוי במעמד האם. אם האם יהודייה אף כך הילד. כהן עומד על הקשיים שבקביעה זו ומנסה

& L.A. Feldman, Philadelphia 1964, p. 22: 'one who by conscious will has adopted Judaism and joined the membership of the Jewish community. In the ultimate sense, it is thus the subjective decision of the individual concerned and the equally subjective opinion of his neighbors which is almost as important as the objective facts of descent and religious commitment'

4 וכאן חולק כהן על חוקרים כמו י' שיפמן (L. Schiffman, *Who Was a Jew*, Hoboken, N.J.) שיפמן (1985), המתעלמים לדעתו מעניינים חברתיים ועוסקים רק בהלכה. ראו: כהן, עמ' 27, הערה 7.

להבין מהיכן היא נובעת. הוא דוחה את רוב התיאוריות המקובלות, ומציע שחז"ל הושפעו מחוקי ה'סטטוס' במערכת המשפטית הרומית, או שראו במגע מיני בין יהודי ללא-יהודי מעין איסור כלאיים. בפרק האחרון של הספר (עמ' 308–340) כהן מנתח משניות במסכת ביכורים (א, ד-ה), ומברר במיוחד כיצד ייתכן שגר (או נוכרי) יהיה בן של אִם יהודייה.

כהן מסיים את הספר באפילוג. לספר נוספו ארבעה נספחים, על נושאים מצומצמים יותר, כגון השאלה אם דמויות מסוימות מהעולם הרומי הנזכרות בספרות הקלסית או במעשי השליחים היו יהודים.⁵

ספרו של כהן תורם תרומה חשובה לחקר ההיסטוריה החברתית של תקופת הבית השני ותקופת המשנה והתלמוד. מקצת פרקי הספר, שפורסמו בעבר, הפכו בגרסתם המקורית למעין נכסי צאן ברזל במחקר. כך, למשל, דבריו המאלפים של כהן בפרק התשיעי, ביחס לקביעת ההלכתית שמעמדו של ילד בנישואי תערובת תלוי במעמדה ההלכתי של האם.⁶ כהן הראה שקביעה זו היתה מאוחרת למדי ולא קדמה לתקופת המשנה. כהן גם הוכיח, שהקביעות ההלכתיות של חז"ל בנידון אינן משקפות היסטוריה חברתית או מצב ריאלי אלא 'גישות פילוסופיות'. חשוב מאוד שהיסטוריון העוסק בהיסטוריה חברתית גם ידע מתי אי אפשר להשתמש בחומר מסוים, כפי שהראה כהן.

דברים אלה מתייחסים גם לפרק השמיני של הספר (מחקר שהופיע כשנתיים לפני הפרק התשיעי), העוסק באיסור על נישואי תערובת למן תקופת המקרא ועד לתקופת התלמוד. מאמר חשוב זה משמש למעשה נקודת מוצא לכל מי שעוסק בנושא זה, אפילו לאלה שאינם מסכימים אתו בנקודה זו או אחרת.⁷ זאת ועוד, הצגת המסורות התלמודיות הקשורות לטקס הגיור (בפרק השביעי), ניתוח, קביעת תאריכיהן וההסבר של מטרת הטקס, ובמיוחד ניסיונותיהם של חז"ל להשליט סדר כלשהו בתהליך

5 לרשימת 'מקום הפרסום המקורי' של המאמרים (עמ' xii–xiii) יש להוסיף, שנספח A ('Was Martial's Slave Jewish?') הופיע בתוך: א' אופנהיימר, 'גפני וד' שוורץ (עורכים), היהודים בעולם ההלניסטי והרומי: מחקרים לזכרו של מנחם שטרן, ירושלים תשנ"ו, חלק אנגלי, עמ' 59–66*.

6 המאמר הופיע בתוך: Association for Jewish Studies Review, X (1985), pp. 19–53. כשנה לאחר מכן הופיע מאמרו: 'Was Timothy Jewish (Acts 16:1–3)? Patristic Exegesis, Rabbinic Law, and Matrilineal Descent', Journal of Biblical Literature, CV (1986), pp. 251–268. שהפך בספר ל-D Appendix.

7 למשל, רבו הפירושים על איסור הנישואין לנוכרים על פי ספר היובלים, ל. האם מדובר באיסור כולל, או רק בקיום יחסי מין עם אלה שעדיין מאמינים בעבודה זרה, כדעתו של כהן (עמ' 253–255)? האם יש לדברים אלה השלכות על תופעת הגיור? מחקרו של כהן משמש בסיס לכולם. ראו למשל: כ' ורמן, היחס לגויים בספר היובלים ובספרות קומראן בהשוואה להלכה התנאית הקדומה ולספרות חיצונית בת התקופה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ה, עמ' 222–257, 279–258 (והשוו: C. Werman, 'Jubilees 30: Building a Paradigm for the Ban on Inter-marriage', Harvard Theological Review [=HTR], XC C. Hayes, 'Inter-marriage and Impurity in Ancient Jewish: [1997], pp. 1–22 Sources', ibid., XCII (1999), pp. 3–36. על כהן ראו במיוחד: שם, עמ' 6, הערה 8; עמ' 7, הערה 12, ועוד. והשוו גם: M. Himmelfarb, 'Levi, Phinehas and the Problem of Inter-marriage at the Time of the Maccabean Revolt', Jewish Studies Quarterly, VI (1999), pp. 1–24. כל דבריה מבוססים על קביעתו של כהן, שנישואי תערובת לא היו תדירים בתקופת החשמונאים. ראו שם, עמ' 16, הערה 51.

שהיה פרוץ למעשה לפני כן – כל אלה משמשים היום בסיס לכל דיון על גיור בספרות חז"ל.⁸ בלא לערער על חשיבות הספר, יש להעיר על כמה עניינים הזקוקים לתיקון או לשינוי, לכל הפחות לעניות דעתו של כותב שורות אלה. כך, למשל, בדיון על טשטוש הגבולות בין קבוצות אתניות לקבוצות דתיות, כהן מנסה להראות שאין לבוש יהודי טיפוסי, כלומר אין להכיר יהודי על פי לבושו (עמ' 30–34). כהן אף מוסיף (עמ' 33, הערה 24), על פי הירושלמי (דמאי ד ו, כד ע"א), שאנשי ירושלים נהגו להתעטף בגלימות בסגנון רומי (the men of Jerusalem were accustomed to wear robes in the Roman style). בירושלמי כתוב: 'בירושלים הוה מפין פילביה (=פילביה) דשמלא לימנא', דהיינו שבירושלים היו מעבירים את ה-fibula (סיכה) מהצד השמאלי של הבגד העליון לצד הימני, ואלה שעשו זאת ציינו בכך שכבר הוזמנו למסיבות ואינם פנויים להזמנה נוספת.⁹ בסיכה הזאת, ה-fibula, השתמשו כדי לרכוס את שני קצות הבגד החיצוני העליון, ה-amictus של הרומאים, הדומה בצורתו למעין טלית. לכאורה, לפי מסורת זו, היהודים אנשי ירושלים אכן לבשו בגד עליון בצורה הרומית. ואולם, כהן לא שם לב לכך שבעולם הלא-יהודי היתה הסיכה בדרך כלל מעל הכתף הימנית, ואילו במסורת שבירושלמי היא מעל הכתף השמאלית, והעבירו אותה לכתף הימנית כמעשה יוצא דופן. הניאל שפרבר הציג, שהשינוי אצל היהודים נבע מהרצון להשאיר את הזרע השמאלית חופשית יותר, להנחת תפילין.¹⁰ קשה לדעת אם זו הסיבה האמיתית לשינוי, אבל נראה שאפילו יהודים שהתלבשו לכאורה לפי המסורת הרומית הכניסו שינוי קטן לצורת הלבוש. ושמא שינוי זה – קטן ככל שיהא – בא לסמל 'לבוש יהודי', טענה שכהן שלל מכל וכל. ייתכן אפוא שהיו סימני הכר יהודיים 'עדינים' יותר ממה שחיפש כהן, או שהיו ברורים רק ליהודים עצמם.

שאלה זו מורכבת עוד יותר. לגבי האדומים, למשל, כהן יודע להפריד בין עיר לכפר (עמ' 116–119), אבל לגבי היישוב היהודי הוא כמעט שלא הקפיד על כך. בשאלו אם יש לבוש יהודי או סימני הכר חיצוניים יהודיים, עליו לברר תחילה אם יהודי הכפר התלבשו, התנהגו ודיברו כיהודי העיר.¹¹

כמו כן, לא תמיד ברור למה בעניינים מסוימים כהן מתמקד במציאות בתפוצות ולא מתייחס למה שקרה בארץ ישראל. כך, למשל, כהן דן בשאלת אופי היהדות בשכונות יהודיות (ethnic neighborhoods) בחוץ לארץ (עמ' 56–58). האם שכונות כאלה היו בערי ארץ ישראל כמו קיסריה,¹²

8 הפרק פורסם לראשונה ב-Journal of Jewish Studies, XLI (1990), pp. 177–203, חלק עליו, במיוחד לגבי תאריך המסורות אבל גם בעניינים אחרים, גרי פורטן (G.G. Porton, *The Stranger*).

9 דברינו כאן מבוססים על ד' שפרבר, תרבות חומרית בארץ-ישראל בימי התלמוד, ירושלים תשנ"ה, עמ' 126–127 (= 'מלילות ה' [= 'פילביה' שבירושלמי דמאי], סיני, צא [תשמ"ב], עמ' רע-רעה).

10 לשימוש אחר לגמרי של ה-fibula, שאינו קשור לענייננו, ראו: כהן, עמ' 359–358. שפרבר, שם, עמ' 127, הערה 5.

11 דיוניו הבודדים על היהודים בתחום הכפרי אינם תמיד משכנעים. כך, למשל, ניסיונו לראות במודיעין

a bastion of country piety (עמ' 89) בזמן מרד החשמונאים מפליא ביותר, לאור מיקומו של הכפר בטופרכיה של השומרון, לא רחוק ממישור החוף הלא-יהודי (והעשיר). על איזור מודיעין ראו: ע' ליפשיץ, 'מקורותיה של האוכלוסייה היהודית במודיעין ובסביבתה', קתדרה, 85 (תשנ"ח), עמ' 7–32.

12 L.I. Levine, *Roman Caesarea: An Archaeological-Topographical Study (=Qedem, 2)*, Jerusalem 1975, pp. 40–45.

לוד,¹³ ציפורי¹⁴ ועוד? ואם היו כאלה, מה היה אופיה של היהדות בהן? אין זה פחות חשוב מהמצב בחץ לארץ.

אחת הסיבות שאולי גרמו לכהן לעסוק מעט בשאלות אלה היא התייחסותו המועטה לחומר ארכיאולוגי או לתרבות חומרית. אין ספק שהוא רשאי להחליט כיצד לקבוע זהות יהודית,¹⁵ אבל לפעמים ההתעלמות שלו מחומר זה גרמה לטעויות מצערות. כך, למשל, כהן מזכיר כמה וכמה פעמים שמרשה נכבשה בידי יוחנן הורקנוס בשנת 128 לפני סה"נ (עמ' 18 [in the 120s]). כבר עשר שנים ידוע במחקר, על-פי החפירות של עמוס קלונר במרשה, שהעיר נכבשה בשנת 113 או 112 לפני סה"נ.¹⁶ כהן רואה את גיור האדומים (ולאחר מכן גיורם של היטורים) באספקלריה של מהפכה חשמונאית פוליטית-דתית, המושפעת מחשיבה פוליטית הלניסטית – המפרידה בין אתנוס ל'אזרחות' ומאפשרת השתייכות לאומה מסיימת עם קבלת 'צורת החיים' שלה (עמ' 125–129). צריך להיות חשוב בעיניו אם דברים אלה מתרחשים בראשית שלטונו של יוחנן הורקנוס או רק בסוף ימיו (ולאחר מכן לגבי היטורים).¹⁷

אפשר להוסיף עוד תיקונים או הערות אבל נסתפק באלה. ספרו של כהן מרתק, אף שלא כל פרקיו חדשים לקורא. כהן כותב בלשון ברורה וקולחת, מתובלת בהומור ובאירוניה, ועל כן הקריאה בו היא גם חוויה מהנה. אף אם אין מסכימים עם כל דבריו ניתן ללמוד ממנו רבות, והוא ללא ספק ספר חובה לכל מי שעוסק בתקופת הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד (במיוחד לכל מי שעוסק בענייני גיור וזהות יהודית, בפרט לאלה שמחוץ לעולם האקדמי המצומצם). שציה כהן שוב הוכיח מדוע הוא נחשב אחד מחשובי ההיסטוריונים של תולדות עם ישראל בעת העתיקה.

יהושע שוורץ

13 ראו: J.J. Schwartz, *Lod (Lydda), Israel: From Its Origins through the Byzantine Period*, Oxford 1991, pp. 144–145

14 ראו: ז' וייס וא' נצר, 'חפירות משלחת האוניברסיטה העברית בציפורי בשנים 1992–1996', קדמוניות, ל (תשנ"ז), עמ' 6. בדיון של החופרים על התפתחות מערך העיר החל באמצע המאה ה' לסה"נ, הם הראו, למשל, שלא היתה חלוקה מוחלטת לאזורי מגורים על פי מעמד כלכלי, חברתי או דתי, מסקנה קצת יוצאת דופן לגבי ערים אחרות בארץ. מעניין שבדיוק באותה תקופה, לפי כהן (עמ' 209–211), ניסו חז"ל (חכמי ציפורי?) להגדיר את הלכות גיור ולהציב, במידה מסוימת, גבולות ומחיצות.

15 אבל השוו: שטרן (לעיל, הערה 2), עמ' xxxvii–xxxvi.

16 וראו: כהן, עמ' 117, הערה 23, המציין למאמר של קלונר בתוך, *Biblical Archaeology Review*, XXIII, 2 (1997), pp. 24–35, על העיר התת-קרקעית של מרשה. שם, בעמ' 27, מציין קלונר שיוחנן הורקנוס כבש את העיר בשנת 112 לפני סה"נ. על ראשית התארוך החדש ראו: ע' קלונר, 'מרשה', קדמוניות, כד (תשנ"ב), עמ' 70–85. כבר בשנת תשכ"א הטיל מנחם שטרן ספק במהימנות הכרונולוגיה של יוסף בן מתתיהו והביא בסופו של דבר לתארוך קדום יותר של כיבוש אדומיאה או סיפוחה. ראו: מ' שטרן, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני, בעריכת "גפני, מ"ד הר ומ' עמית, ירושלים תשנ"א, עמ' 84 (=על היחסים בין יהודה ורומא בימי יוחנן הורקנוס, ציון, כו [תשכ"א], עמ' 8).

17 לסיכום הדעות שקדמו לדעתו של כהן (לא כולן נזכרות אצלו), ולדעה אחרת לגמרי, ראו: S. Weitzman, 'Forced Conversion and the Shifting Role of Gentiles in Hasmonean Ideology', *HTR*, XCII (1999), pp. 37–59, esp. pp. 52–56